

СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО МИНАЛО КАТО РЕСУРС ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗЪМ (ПО ПРИМЕРА НА БЪЛГАРИЯ)

SOCIALIST PAST AS RESOURCE FOR TOURISM DEVELOPMENT: THE CASE OF BULGARIA

Жанина Стоянова
Zhanina Stoyanova

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
„St. Cyril and St. Methodius“ University of Veliko Tarnovo

Abstract: The paper examines the socialist past of Bulgaria – memorials, monuments, museums, places of remembrance from the recent past of the country as resource for tourism development. Regardless of the political contradictions in post-socialist society the tourism can provide a unique product. The successful integration of the socialist past into the tourism product enriches the tourism offer, diversifies and implements cultural tourism. The benefits are visible – this kind or type of tourism promotes employment, regional economic growth and prosperity of the private business sector.

Keywords: cultural tourism; socialist heritage; memorials; museums; tour guides.

JEL: L31, Z32

ВЪВЕДЕНИЕ

Материалното културно наследство в България от периода на социализма е значително. Архитектурната следа от паметници, обществени, производствени и жилищни сгради на територията на нашата държава има видимо присъствие, което дава характерен облик на заобикалящото ни пространство. А това, от своя страна, не остава незабелязано от гостите и туристите, което поражда много въпроси, свързани с тяхното предназначение, функция и история. Въпреки поляризираното отношение на обществото относно периода от най-новата ни история тези маркери на паметта заедно с историята, свързана с тях, могат да бъдат използвани като ресурс за развитието на туризъм. Включването на социалистическото културно наследство в туристическото предложение има добри примери за реализация в държави като Германия, Румъния, Полша, Чехия, Словения. Тези и други държави от бившия социалистически лагер (пре)живели няколко десетилетия в този политически режим умело включват социалистическите паметници в пешеходни градски маршрути или ги показват в музеи. В последните няколко години такава тенденция се забелязва и в България. Макар някои от паметниците да са разрушени, то други присъстват в пространството и могат да бъдат използвани като ресурси за развитие на туризъм отвъд политическите пристрастия.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Настоящият доклад разглежда социалистическото минало на България като своеобразен източник за разработване и предлагане на сполучлив туристически продукт. За изследването са дадени примери от успешното включване на културно наследство от периода в туристическото предлагане, като при възможност е правен паралел и е посочван опитът на други държави със сходно политическо развитие в миналото. Обърнато е внимание на два от реализираните проекти на неправителствената организация „Сдружение 365“ – тематичния пешеходен тур *Communist Tour* (Комунистически тур) и музея *Red Flat Communist Museum* (Червеният апартамент). В изложението са разгледани и паметници от периода, които често са посещавани от българи и чужденци, като монумента на Бузлуджа и паметника „Създатели на българската държава“ в Шумен.

Използваните методи на изследване са теоретични и емпирични, като анализиране на публикации по темата, сравнение, наблюдение и анкета. Поради възникналата епидемиологична обстановка в страната анкетата беше изпратена и попълнена електронно. Искам да изкажа благодарности на „Сдружение 365“ за оказаното съдействие и отделеното време за нейното попълване, както и за дадените препоръки, които обогатиха качествата на проучването.

Водещият въпрос, който провокира написването на доклада беше свързан с това дали социалистическото културно наследство е достатъчно атрактивно, за да предизвика интерес и стимул за посещение от страна на българи и чужденци. Една проверка в tripadvisor за най-търсени забележителности в София показва, че изключително търсен сред чужденците е именно *Red flat*, а сред пешеходните турове *Communist tour*. И двата проекта на „Сдружение 365“ са оценени положително от потребителите в сайта. По-любопитно се оказа, че написаните отзиви са на посетители както от България, така и от най-различни краища на света – в това число и на по-близки държави като Германия и Унгария, също така и на по-далечни като Китай и САЩ. Важно за отбелязване е, че почти всички туристи, които са се записали за пешеходния тур в столицата са неорганизирани, т.е. не ползват организирани туристически услуги. Такива посетители се различават значително в мотивите и интересите си за посещение на туристически обекти в сравнение с тези на туристите предпочитат масов туризъм. На въпроса, свързан с мотивите за посещение на пешеходния тур разказващ историята от периода на социализма, отговорите от анкетата посочват, че чуждестранните потребители на услугата предимно от Западна Европа и САЩ са водени от любопитство и имат интерес да разберат повече за това как са живели хората от другата страната на желязната завеса. Оказва се, че в това няма нещо учудващо, тъй като се наблюдава тенденция за повишаване интереса към културното наследство на социализма и в други държави със сходно историческо минало (Light 2000, p. 159; Timofeev 2012).

За представяне историята на близкото минало както при пешеходните обиколки, така и в музеите важно значение има фигурата на екскурзовода. По-специално трябва да се обърне внимание върху това, какви познания и умения за комуникация притежава екскурзоводът, за да може да общува пълноценно с различните туристически групи и индивидуални туристи. Като тук е нужно да бъде направено едно уточнение и да се посочи разликата между локален и музеен екскурзовод.

Главен критерий за музейния екскурзовод безспорно е дълбокото познаване на тематиката на експозицията. Като ролята на екскурзовода е да бъде посредник между експозицията и посетителя, той улеснява възприемането на изложеното и обогатява знанията на туриста (Neshkov, Kazandzhieva 2016, p.150; Yaneva 2008, p. 60). Разказът се концентрира преди всичко върху експонатите, около които се изгражда самата беседа. Допуснатите грешки и неточности по време на нейното изнасяне могат много бързо да разрушат доверието от страна на туристическата група или индивидуалните посетители, което много трудно може да бъде възстановено (Mishkova 2015, pp. 236-237). Като се имат предвид достоверността и пълнотата на беседата, е нужно да се подчертае начинът, по който тя се представя и поднася. Трябва да се отбележи, че ролята и значението на екскурзовода са много комплексни. От една страна, той трябва да съобрази разказа спрямо възрастовата група и интересите на туристите. А от друга, от него не се изисква само декламиране на информация, но и отношение, което да не препятства обективния разказ, а когато споделя лично

мнение, това да бъде изрично споменато. Няма как да се изтрие и заличи политическият фон, но е напълно възможно културното наследство от близкото минало да се представя без политически пристрастия.

Музеите предоставят много добра възможност социалистическото минало да бъде използвано за целите на туризма и да привлича посетители. В България има Музей на социалистическото изкуство, който е филиал на Националната художествена галерия, отделно съществуват частни музеи и сбирки, които не са регистрирани в Министерството на културата, но експонират артефакти от миналото или художествени произведения. Към групата на последните от 2019 г. се включва и т. нар. *Red flat*, който предлага много повече от показване на предмети от социализма. Тази своеобразна капсула на времето представя всекидневието в социалистическа България. Посетителите могат да се докоснат до изложеното, да си пуснат музиката от онова време, да опитат типични сладки, да се разходят в хола на хипотетично семейство, живяло през 80-те години на миналия век. Идеята е те да не се чувстват като в музей, където предимно могат да съзерцават предметите, а да се създаде чувството, че са у дома си. Подходът печели публики, които обикновено не посещават музеи. Тази разчупеност и непринуденост на формата се възприема много добре, което личи и от коментарите в туристическите сайтове и социалните мрежи.

При градските пешеходни маршрути е важна ресурсната база, с която разполага населеното място. Като образец за град символ на социалистическия строй в България определено може да бъде посочен Димитровград. Архитектурното наследство от *онези* времена, което не е разрушено, а напротив, поддържано в задоволително състояние, е фонд, който може да се използват като ресурс за развитие на културния туризъм. Пример за крачка в тази посока е малко познатия, но с голям потенциал културен маршрут „Архитектура на тоталитарните режими от XX век“, в който е включен и Димитровград. Маршрутът е разработен по проект, в който участват единадесет държави, включително и България.

Идентичността и градоустройствената структура на София също е белязана от социалистическия реализъм, като много от обектите – сгради и паметници се включват в туристически обиколки с екскурзовод. Участниците в подобни тематични турове не са „просто слушатели“. Публиката не е пасивна. Това са индивиди, които, водени от желанието да научат повече, е много вероятно да имат въпроси и да искат да получат задоволителни, добре аргументирани отговори. Предполага се, че те няма просто да слушат, а ще търсят някаква форма на дискусия. Тези, най-често кратки разговори и запитвания са от значение за задоволяване на потребностите на потребителите на услугата. По време на обиколката на *Communist tour* в София екскурзоводът е в постоянен диалог с посетителите, които по всяко време са свободни да изразят лична гледна точка или критика и да започнат дискусия, включително и с останалите посетители. Пешеходният тур е посещаван както от убедени антикомунисти от Източна и Западна Европа, от СССР, от кубинци, избягали от режима на Кастро, така и от членове на комунистически партии в Белгия, Испания, Франция и Латинска Америка, като до момента не е получен отрицателен отзив за предлаганата услуга в сайтовете, предлагащи тура или в социалните мрежи на „Сдружение 365“.

Популярна практика през последното десетилетие, променяща начина на пътуване и влияеща на предпочитанията и мотивите за пътуване сред по-младите туристи, които пътуват неорганизирано, се очертават туристическите блогове и видеа в платформата за видеосподеляне youtube (Azariah, 2012). От публикуваните материали в интернет, засягащи основните забележителности, свързани със социалистическия период на България, прави впечатление, че те се изграждат като „атракции“ през поглед на западните и българските туристи. Например сградите в центъра на София, като бившия Партиен дом, Централния универсален магазин (по-известен със съкращението ЦУМ), паметника на Бузлуджа или „Създатели на българската държава“ в Шумен, се разглеждат като обекти с художествена и историческа стойност. Същността на съдържанието е изчистена от политически, идеологически и носталгично-емоционални позиции. Разбира се, не може да се подмине и фактът, че за една част от българското общество културните свидетелства от периода продължават да имат идеологически противоречия. Именно тези противоречия са част от значимостта на такива паметници, сгради и места на памет.

Отношението към културното наследство на социализма след 1989 г. в България и така до днес остава нееднозначно. Особено през първото десетилетие на т.нар. преход, в условия на остри политически сблъсъци се демонтират и разрушават паметници от вече отминалия период с цел разграничаване и скъсване със социалистическото минало (Grigorova, Ignatova 2017, pp. 291–292). Това се случва повсеместно в София, Пловдив, Варна, Враца, Видин и други български градове. Несъмнено един от най-ярките примери, който може да бъде даден за разрушен паметник от времето на социализма, е мавзолеят на Георги Димитров, дело на архитект Георги Овчаров, с участието на Рачо Рибаров и Иван Данчов. Мозайките вътре са на големия български художник Дечко Узунов. Към момента липсва информационна табела, указваща местоположението му, както това е направено в Берлин с бункера на Хитлер. Нацистският период е заклеймен от немското общество, но паметниците на Третия райх не са премахнати изцяло. Те са включени в туристически турове и стоят като напомняне за исторически период, който не трябва да се повтаря (Ivanov, Ohridska-Olson 2017). Като пример за включване на паметници от социалистическия период в развитието на туризма е запазения мавзолеят на Ленин в Москва, който се предлага за посещение от различни туроператори, в това число и немски, а отделно в сайтове, които предлагат наемане на екскурзовод, може да се запази туристическа обиколка.

Тема, която неминуемо следва да се засегне, макар и бегло в доклада, е опазването на културното наследство. И като един добър пример и първи стъпки в опазването на социалистическото наследство в България може да се посочи случаят със сградата на Бузлуджа и полученото финансиране от американската фондация „Гети“, която се занимава с консервация и реставрация (Buzludzha Monument on good footing for preservation, 2020). Въпреки че няма статут на паметник на културата, сградите попада в класацията за най-красиви изоставени места в света, като запечатва в себе си спомена за една епоха. Идеята за построяване на паметник на връх Хаджи Димитър (популярен със старото си название – Бузлуджа) датира още от 60-те години на XX в., но се осъществява десетилетие по-късно. Паметникът е открит официално през 1981 г. Автор на монумента е арх. Георги Стоилов. В художественото оформление на паметника участват много творци, а сред най-известните произведения вътре в самата сграда са мозайките с образите на Маркс, Енгелс, Ленин, Георги Димитров, Тодор Живков и др. Точно те са една от причините, провокираща любопитството на туристите. А самата дискообразна сграда често е оприличавана на летяща чиния, кацнала на планинския връх в Балкана. Към днешна дата обаче и мозайките, и сградата са силно увредени и достъпът до тях не е препоръчителен. Въпреки това и сред българи, и сред чужденци паметникът е популярна дестинация, заради панорамната гледка, природата и любопитството към самия паметник и история. Достъпът до него е лесен с различни транспортни средства – автомобили, автобуси, велосипеди. Паметникът е включен в специализирани турове, които се предлагат от български туристически агенции и лицензирани екскурзоводи – *Communism Tours* и *Buzludzha Tour*.

Като добре поддържан и функциониращ туристически обект може да се посочи и „Създатели на българската държава“ в Шумен. Мемориалният комплекс е открит през 1981 г. по повод честването на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Дело е на колектив от архитектите Георги Гечев, Благой Атанасов, скулпторите Крум Дамянов и Иван Славов, художниците Владислав Паскалев, Симеон Венев, а конструктор е инж. Преслав Хаджов. Комплексът е след най-посещаваните туристически обекти в Шумен. От 2020 г. със заповед на министъра на културата е обявен за паметник на културата с национално значение и е вписан в съответните регистри. След като е получил този статут, това позволява да се кандидатства по проекти, финансиращи опазване на националното и световното културно наследство. Голяма част обаче от паметниците, построени в периода 1944–1989 г., са оставени на разрухата и така се пропуска възможност те да допринесат за икономическото развитие на даден регион. Активирането на туристическото предлагане на културните свидетелства от социалистическия период има своите икономически ползи и приходи, които туризмът генерира, чрез създаване на нови работни места, могат да бъдат инструмент за насърчаване на регионалната икономика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Успешното интегриране на социалистическото минало в туристически продукт обогатява туристическото предлагане в България, разнообразява и допълва културния туризъм. Използването на това минало като ресурс за развитие на туризъм, свързан с епохата, има не само икономически ползи, но и такива, които ще послужат за изграждане на устойчива национална идентичност. Примерите, които бяха избрани да илюстрират някои от начините, при които социалистическото културно наследство в България се представя и консумира от туристи, са една малка, но значима част за развитието на тематичен туризъм.

Изводите, които могат да се направят, е, са, че всяко населено място може да направи задълбочено проучване за своето минало и да прецени дали разполага с достатъчно атрактивно културно наследство от периода, което може да включи в туристическото предлагане, и по този начин да направи дестинацията достатъчно видима и разпознаваема за туроператори, от една страна, и за потребители, от друга.

REFERENCES

1. **Azariah, D. 2012.** 'Mapping the Travel Blog: A Study of the Online Travel Narrative', PhD Thesis, Curtin University.
2. **Grigorova, L., Ignatova, A. 2017.** 'About the monuments of the socialist monumental art in Bulgaria – history and contemporary problems' in Bulgaria, Bulgarians and Europe – myth, history, modernity, Universitetsko izdatelstvo, Veliko Tarnovo, T. XI, pp. 288–304. (in Bulgarian)
3. **Ivanov, S., Ohridska-Olson, R. 2017.** 'Including the Monuments of Socialism in the Tourism Offer – Political Propaganda or Economic Rationalism?'. *Seminar_BG*, viewed 25 June 2020 <<https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy15/item/499-vlkyuchvaneto-na-pametnitsite-na-sotsializma-v-turkisticheskoto-predlagane.html>>
4. **Light, D. 2000.** 'An Unwanted Past: Contemporary Tourism and The Heritage of Communism in Romania', *International Journal of Heritage Studies*, vol. 6, no. 2, pp. 145–160.
5. **Mishkova, I. 2015.** *Education in the Museum. Status and Prospects in Bulgaria*. Sofia: Gutenberg. (in Bulgarian)
6. **Neshkov, M., Kazandzhieva, V. 2016.** *Tour Guiding*, Izdatelstvo Nauka i ikonomika, Varna. (in Bulgarian)
7. **Timofeev, M. 2012.** 'Communism as an Attraction: Semantic Games with the Past', *Izvestia vysshih uchebnyh zavedenij. Seria Gumanitarnie nauki*, vol. 3, no. 2, pp. 99–104.
8. **Yaneva, M. 2008.** *Tour Guide Service*. Sofia: Stopanstvo. (in Bulgarian)
9. **'Buzludzha Monument on good footing for preservation' 2020.** *Buzludzha project Online*, viewed 10 July 2020 <<http://www.buzludzha-project.com/news>>.

За контакти:

Жанина Стоянова, асистент, доктор
Служебен адрес: В. Търново, ул. „Арх. Г. Козаров“ №1
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Стопански факултет
Катедра „Туризъм“
Ел. поща: zh.stoyanova@ts.uni-vt.bg
